

Διαχείριση περιεχομένου και πνευματικά δικαιώματα

Αθανάσιος Βαϊτσάκης
ΕΤΕΠ Βιβλιοθηκονόμος
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
abaitsakis@uowm.gr

Περίληψη

Η διάδοση του διαδικτύου και η ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας έχουν εισάγει νέα δεδομένα στην εφαρμογή του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται σε θέματα πνευματικής ιδιοκτησίας όπως ιστορία, ορισμός και μορφές. Οι βιβλιοθηκονόμοι σήμερα αντιμετωπίζουν δυσκολίες σχετικά με την καθιέρωση μιας ξεκάθαρης πολιτικής για τα πνευματικά δικαιώματα. Σε κάθε περίπτωση, πρέπει να είναι γνώστες του εθνικού δικαίου για την πνευματική ιδιοκτησία και να γνωρίζουν ότι το διφυές δικαίωμα (περιουσιακό ή ηθικό) του φυσικού προσώπου κατατάσσεται στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου.

Εισαγωγή

Οι ψηφιακές τεχνολογίες έχουν αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο οι βιβλιοθήκες διαθέτουν στο αναγνωστικό τους κοινό βιβλία, άρθρα και άλλο υλικό. Στις μέρες μας υπάρχει μεγάλη ανάγκη για τέτοιου είδους υπηρεσίες, οι οποίες αποφέρουν τεράστια οφέλη και στα δύο μέρη: αναγνώστες και βιβλιοθήκες. Οι βιβλιοθηκονόμοι πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί όσον αφορά θέματα βιβλίων, ηχοβιβλίων, κ.ά. και τη διάθεσή τους σε ψηφιακή μορφή. Υπάρχουν πολλές παράμετροι που πρέπει να ξεκαθαριστούν σχετικά με το καθεστώς διάθεσης αυτών των μορφών υλικού στο κοινό (Sookman & Glover 2010, p. 14).

Το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας διαφέρει από χώρα σε χώρα. Αν και οι περισσότερες χώρες επιτρέπουν υλικό που κατέχουν οι βιβλιοθήκες τους να φωτοτυπηθεί για ερευνητικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς, μια αντίληψη που ανάγεται ως εύλογη/δίκαιη χρήση, ωστόσο η διανομή ή η μεταπώληση αντιγράφων απαγορεύεται. Το πνευματικό δικαίωμα ισχύει ανεξαρτήτως αν το έργο φέρει το διεθνές σύμβολο του copyright©, ακόμα και οι πατέντες δεν είναι απαραίτητο να καταχωρούνται για copyright, το εφοδιάζονται αυτομάτως (Witten & Bainbridge 2003, pp. 30).

Ορισμός της πνευματικής ιδιοκτησίας (copyright)

Είναι το αποκλειστικό δικαίωμα, το οποίο παρέχεται από το νόμο, στον δημιουργό (στους πληρεξουσίους ή στους εργοδότες του) ενός φιλολογικού, θεατρικού, μουσικού, καλλιτεχνικού ή άλλου έργου για παραγωγή και διάθεση αντιγράφων του και τον έλεγχο χρήσης του. Η νομοθεσία που καλύπτει το θέμα των πνευματικών δικαιωμάτων είναι πολύπλοκη και απαιτεί εξειδικευμένες νομικές συμβουλές (Ellis 2000, p. 573 & Adbulla 2008, p. 462).

Σύντομη ιστορία της πνευματικής ιδιοκτησίας (Copyright)

Τα δικαιώματα της πνευματικής ιδιοκτησίας εφευρέθηκαν στα ιταλικά εμπορικά κρατίδια και επεκτάθηκαν κατά την περίοδο του πρώιμου καπιταλισμού στην Ολλανδία και την Βρετανία. Πρώιμες μορφές του τι θεωρούμε σήμερα copyright ή πνευματική ιδιοκτησία μπορούν να ανιχνευθούν σε προγενέστερες ιστορικές περιόδους (Soderberg 2002, p. 3). Οι Ploman & Hamilton στο έργο τους Copyright: Intellectual property in the information age τονίζουν ότι σύγχρονες απόψεις για την πνευματική ιδιοκτησία υπήρχαν στην αρχαία Ελλάδα, στις Ταλμουδικές αρχές του αρχαίου εβραϊκού δικαίου και στο ρωμαϊκό εκδοτικό σύστημα (Betting 2009, p. 133).

Το 1556, στη Μ. Βρετανία με βασιλικό διάταγμα ιδρύθηκε η εταιρεία εμπόρων χαρτικών ειδών ή “Stationers”. Με τον ίδιο νόμο της δόθηκε το αποκλειστικό δικαίωμα ελέγχου όλων των γραπτών κειμένων. Τον 16^ο αιώνα, οι θρησκευτικές διαμάχες που συνοδεύονταν και από την κυκλοφορία αντίστοιχου υλικού είχαν ως αποτέλεσμα την ψήφιση νόμων που ξεχώριζαν τα «αιρετικά» κείμενα. Ο περιορισμός του αριθμού των εκδοτών αποτέλεσε στρατηγική-κλειδί στο κυβερνητικό οπλοστάσιο όσον αφορά ρύθμιση της παραγωγής γραπτών κειμένων. Ο Bredan Scott διαφωνεί ότι αυτός ο μύθος γέννησε το copyright. Για παράδειγμα, το έθιμο των τυπογράφων και των συγγραφέων να συμπεριλαμβάνουν τα ονόματά τους στα δημιουργήματά τους ξεκίνησε ως νομική απαίτηση αυτής της πρακτικής όχι για να εξασφαλίσει τα δικαιώματα των δημιουργών, αλλά με διαταγή του βασιλιά ώστε να ελέγχει τους «ανυπάκουους» συγγραφείς. Συνεπώς η Μ. Βρετανία ήταν εκείνη που εισήγαγε πρώτη νομοθεσία για την πνευματική ιδιοκτησία (Soderberg 2002, p. 3).

Ο πρώτος νόμος για τα πνευματικά δικαιώματα υπάρχει από το 1709 και σχεδιάστηκε για να προσφέρει στους συγγραφείς και τους εκδότες προστασία ενάντια σε πειρατικές

εκδόσεις των βιβλίων. Τον 18^ο αιώνα, η Ιρλανδία ήταν γνωστή για πειρατικές εκδόσεις αγγλικών βιβλίων. Τον 19^ο αιώνα, οι ΗΠΑ ήταν μια μεγάλη πειρατική χώρα, τώρα οι ασιατικές και οι πρώην ανατολικές χώρες είναι οι «κατεργάρες» (Lesk 2004, p. 295).

Σε αντίθεση με όσα συνέβαιναν στη γηραιά Ήπειρο και στο Νέο Κόσμο, σε πολλά ανατολικά έθνη δεν υπήρχε ανάγκη για καθιέρωση καθεστώτος πνευματικής ιδιοκτησίας ή copyright, εξαιτίας των κυβερνήσεων που έλεγχαν όλο το έντυπο υλικό μέχρι τα μέσα περίπου του 1800. Τα περισσότερα ανατολικά έθνη άρχισαν να αναπτύσσουν το copyright κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ως αποτέλεσμα της συνεργασίας τους με τις Ηνωμένες Πολιτείες και το δυτικό κόσμο γενικότερα (Hull 2003, p. 334).

Η σύγχρονη νομοθεσία για το copyright στην Ευρώπη και στην Αμερική βασίζεται σε διεθνείς συνθήκες, η σημαντικότερη εκ των οποίων είναι αυτή της Βέρνης για την προστασία της φιλολογικής και καλλιτεχνικής παραγωγής (1886), η τελευταία αναθεώρηση της οποίας έγινε το 1979, και η WIPO (World Intellectual Property Organization) (Congleton & Yang 2011, p. 216).

Το 1710, στην Αμερική το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας έγινε μέρος του συντάγματος. Αναθεώρηση του δικαίου και των αντίστοιχων νομοθετικών πράξεων έγιναν το 1831, το 1870, το 1909 και το 1976. Το 1891, εισήχθη η διεθνής συνθήκη για την πνευματική ιδιοκτησία και το 1988 η Αμερική υπόγραψε τη συνθήκη της Βέρνης. Από το 1988 και μετά έγιναν διάφορες τροποποιήσεις και υπογράφηκαν συμφωνίες για τα είδη του υλικού που υπόκεινται σε καθεστώς πνευματικής ιδιοκτησίας (Rao 2003, p. 265). Στη χώρα μας τα πνευματικά δικαιώματα περιγράφονται στον νόμο 2121/1993.

Μορφές πνευματικής ιδιοκτησίας

Η πνευματική ιδιοκτησία καλύπτει: πνευματικά και άλλα δικαιώματα (π.χ. δικαιώματα των εκτελεστών, των παραγωγών ηχητικού και οπτικού υλικού, δικαιώματα τηλεοπτικής μετάδοσης, αυθεντικών φιλολογικών έργων, μουσικών, δραματικών, καλλιτεχνικών, κινηματογραφικών εργασιών, αναπαραγωγής, διάθεσης, δημόσιας παρουσίασης, προσαρμογής, πώλησης, ενοικίασης και μετάφρασης), δικαιώματα εμπορικών σημάτων, δικαιώματα γεωγραφικών χαρτών, δικαιώματα βιομηχανικών σχεδίων και πατεντών, κ.ά. (World Trade Organization 2012, p. 1 & Rao 2003, pp. 264-265). Αναλυτικότερα, υπάρχουν 12 κατηγορίες έργων που προστατεύονται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, οι

οποίες περιγράφονται στο δίκαιο των Ενωμένων Αραβικών Εμιράτων και οι οποίες αποτελούν απεικόνιση των άρθρων 2(1) και 2(3) της συνθήκης της Βέρνης. Οι κατηγορίες αυτές είναι:

- ©Βιβλία, φυλλάδια, δοκίμια και άλλο έντυπο υλικό
- ©Προγράμματα και εφαρμογές ηλεκτρονικών υπολογιστών, βάσεις δεδομένων (κάποιες διαθέτουν ελεύθερα το περιεχόμενό τους στους χρήστες)
- ©Διαλέξεις, ομιλίες και άλλα έργα παρόμοιας φύσης
- ©Δραματικά, δραματικο-μουσικά έργα και βουβές παραστάσεις
- ©Μουσικές συνθέσεις με ή χωρίς λόγια
- ©Ακουστικά και οπτικοακουστικά έργα
- ©Αρχιτεκτονικά έργα, μηχανικά σχέδια και πλάνα
- ©Έργα σχεδίασης, ζωγραφικής, γλυπτικής, λιθογραφίας (ύφασμα, μέταλλα, πέτρες, ξύλο) και χαρακτηριστικής ή κάθε έργο που εμπίπτει στο αντικείμενο των Καλών Τεχνών
- ©Φωτογραφικές εργασίες και κάθε άλλο έργο που έχει σχέση με τη φωτογραφία
- ©Έργα εφαρμοσμένων και πλαστικών τεχνών
- ©Εικονογραφήσεις, γεωγραφικοί χάρτες, σκίτσα, τρισδιάστατα έργα που σχετίζονται με τη γεωγραφία, τοπογραφικά και αρχιτεκτονικά σχέδια, κ.ά.
- ©Έργα που έχουν αναπαραχθεί από πρωτότυπα. Η πνευματική ιδιοκτησία περιλαμβάνει τον τίτλο και το θέμα του έργου αν έχει ξαναγραφτεί για να μεταδοθεί τηλεοπτικά (Abdulla 2008, p. 464-465).

Οι νόμοι για τα πνευματικά δικαιώματα και τα είδη του υλικού που εμπίπτουν σ' αυτούς αφορούν άμεσα τις βιβλιοθήκες (Lesk 2004, p. 295). Η εύρεση της κατάλληλης ισορροπίας ανάμεσα στα δικαιώματα των πολιτών και στα δικαιώματα των παραγωγών των έργων είναι η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζουν σήμερα οι βιβλιοθήκες ως τόποι παροχής και πρόσβασης στην πληροφορία (Borgman 2003, p. 180).

Ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας στις βιβλιοθήκες

Το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας δεν είναι απόλυτο. Ιδέες και γεγονότα, μέθοδοι εργασίας, μαθηματικοί κανόνες και επιτομές ή περιλήψεις δεν υπόκεινται σε καθεστώς πνευματικής ιδιοκτησίας (Abdulla 2008, p. 465). Κανόνες και εξαιρέσεις που σχετίζονται με τις βιβλιοθήκες είναι:

- © Αρχαιοθήκη και αναπαραγωγή αντιγράφων. Οι βιβλιοθήκες και τα αρχεία

έχουν το δικαίωμα να κάνουν αντίγραφα για μη δημοσιευμένα έργα που έχουν όμως πνευματικά δικαιώματα για λόγους συντήρησης, ασφάλειας και ερευνητικής χρήσης από άλλη βιβλιοθήκη ή αρχείο. Επιπρόσθετα οι βιβλιοθήκες μπορούν να κάνουν αντίγραφα δημοσιευμένων έργων που είναι κατεστραμμένα, έχουν χαθεί ή είναι παλαιά.

©Δίκαιη χρήση. Σημεία που βοηθούν στον καθορισμό της χρήσης ως δίκαιης είναι:

α) Σκοπός και χαρακτήρας της χρήσης π.χ. το έργο γράφτηκε για εκπαιδευτικό σκοπό, β) Η δίκαιη χρήση αφορά κυρίως επιστημονικά έργα που έχουν δημοσιευθεί και λιγότερο τα άλλα έργα, γ) Μέρος του έργου μπορεί να αναπαραχθεί ώστε να είναι προσπελάσιμο άμεσα από τους χρήστες (π.χ. ψηφιακά αποθετήρια, Google books), δ) Η επίδραση της χρήσης στην αγορά ή στην αξία του προστατευμένου έργου (Rupp-Serano 1997, p. 158).

©Το δόγμα της πρώτης πώλησης. Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, ο κάτοχος ενός αντιγράφου (βιβλίου, CD κ.ά.) το οποίο προστατεύεται από πνευματικά δικαιώματα μπορεί να το πουλήσει ή να το δανείσει. Οι βιβλιοθήκες λειτουργούν με αυτό το δόγμα (Urs 2004, p. 203 & Anderson 2002, p. 73).

Η εισαγωγή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, και η ψηφιοποίηση των ειδικών συλλογών (παλαιό και σπάνιο υλικό κ.ά.) έχουν εισάγει νέα δεδομένα στη λειτουργία και στην αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών των βιβλιοθηκών (Schlosser 2009, p. 372). Σύμφωνα με τα παραπάνω, το ψηφιακό απόθεμα ενός ιδρύματος, ενός οργανισμού ή μιας υπηρεσίας είναι ένα καλό παράδειγμα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι βιβλιοθηκονόμοι στην προσπάθειά τους να ερμηνεύσουν ασαφείς υποδιαιρέσεις του δικαίου που διέπει την πνευματική ιδιοκτησία.

Σε πολλές βιβλιοθήκες και οργανισμούς δεν υπάρχει ξεκάθαρη πολιτική σχετικά με ζητήματα copyright. Επομένως, το πρώτο εμπόδιο σε ένα πρόγραμμα ψηφιακού αποθετηρίου δεν είναι το copyright, αλλά η δυσκολία να καθιερωθεί μια πολιτική που έχει να κάνει με θέματα του copyright. Κάποιοι βιβλιοθηκονόμοι ζητούν την άδεια από τον δημιουργό του έργου ώστε να το «ανεβάσουν» στο ψηφιακό αποθετήριο, άλλοι «ανεβάζουν» υλικό που δεν υπόκειται σε copyright, δηλαδή έχει περάσει η χρονική περίοδος κατά την οποία ο δημιουργός και ο εκδότης έχουν το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, άλλοι κάνουν χρήση των σημείων του κανόνα της δίκαιης χρήσης, δηλαδή λαμβάνουν υπόψη αν το έργο που θα ψηφιοποιηθεί προορίζεται για εκπαιδευτικούς σκοπούς, δεν επηρεάζεται η εμπορική του αξία, έχει επιστημονικό περιεχόμενο κ.ά.

Πολλές βιβλιοθήκες έχουν μέτρα προστασίας για να αποτρέψουν μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση σε υλικό που βρίσκεται κάτω από copyright (Ferullo 2008, pp. 35-37). Η κρυπτογραφία, η αναγνωριστική ετικέτα, το υδατογράφημα, ο κωδικός πρόσβασης ή πιστοποίησης (Βαγενά 2008, σ. 7), ο αριθμός των σελίδων που θα φωτοτυπηθούν, η απαγόρευση της εκτύπωσης του άρθρου, η απαγόρευση του δανεισμού του έντυπου υλικού και η χρήση του μόνο στο χώρο της βιβλιοθήκης κ.ά. Σύνδεσμοι σε πλήρες περιεχόμενο που δίνονται από τη βιβλιοθήκη αφορούν κυρίως εύκολο τρόπο πρόσβασης και δεν υπάρχει ανησυχία για το copyright. Σε κάθε περίπτωση όμως, η επιλογή που θα υιοθετηθεί πρέπει να ικανοποιεί τις αυξανόμενες ανάγκες των χρηστών.

Από το 2001 υπάρχει και ένας νέος τύπος αδειών, οι λεγόμενες “creative commons”. Σκοπός αυτών των αδειών είναι, η δημιουργία πλούσιου αποθετηρίου με υψηλής ποιότητας υλικό διαφόρων μορφών. Αυτού του τύπου οι άδειες επιτρέπουν στους κατόχους του copyright να διατηρήσουν αυτό το δικαίωμα ενώ παράλληλα επιτρέπουν και στους χρήστες ή στο αναγνωστικό κοινό γενικότερα το δικαίωμα πρόσβασης σ’ αυτό το υλικό χωρίς χρηματική επιβάρυνση. Στην ουσία διατηρεί το copyright του δημιουργού αλλά παράλληλα του επιτρέπει να το διαθέτει προς όφελος της κοινωνίας (Ferullo 2008, pp. 35-37).

Επίλογος

Το πνευματικό δικαίωμα μπορούμε να το αντιληφθούμε μόνο στο περιβάλλον λειτουργίας μιας καπιταλιστικής κοινωνίας, αφού η λειτουργία του είναι ασήμαντη χωρίς μια αναπτυσσόμενη οικονομία της αγοράς. Με την ανάδυση της καπιταλιστικής συναίσθησης της ατομικότητας και της περιουσίας, την εξάπλωση των σχέσεων της αγοράς και της τεχνολογικής προόδου, ιδιαίτερα της τυπογραφίας, γεννήθηκε η ανάγκη για δημιουργία copyright (Soderberg 2002, p. 3).

Σε όσα αναφέραμε παραπάνω, σχετικά με τα ζητήματα πνευματικής ιδιοκτησίας του υλικού που έχει στη διάθεσή της η βιβλιοθήκη, ένα είναι σίγουρο. Οι βιβλιοθηκονόμοι πρέπει με οποιοδήποτε τρόπο να ξεκαθαρίσουν το θέμα των πνευματικών δικαιωμάτων είτε πρόκειται για έντυπο είτε για ψηφιακό υλικό. Ο σεβασμός των πνευματικών δικαιωμάτων των δικαιούχων μακροπρόθεσμα, αυξάνει το πολιτιστικό απόθεμα μιας χώρας. Αν όσοι εμπλέκονται στην αλυσίδα πολιτιστικής παραγωγής δεν απολαμβάνουν τις δέουσες ηθικές και οικονομικές ανταμοιβές τότε, ελλοχεύει ο κίνδυνος μείωσης τόσο της καλλιτεχνικής όσο

και της επιστημονικής δημιουργίας (Βαγενά 2008, ρ. 11).

Βιβλιογραφία

- Abdulla, A. (2008), "Copyright and knowledge advancement: A case study on the UAE copyright law", *Library Management*, Vol. 29, No. 6, pp. 461-472.
- Anderson, B. (2002), "First sale, digital copyright, and libraries", *Behavioral & Social Sciences Librarian*, Vol. 21, No.1, pp. 73-76.
- Βαγενά, Ε. (2008), «Η ψηφιακή προστασία και διαχείριση των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας επί του διαθέσιμου υλικού στις ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες», διαθέσιμο στο <http://17conf.lib.uoi.gr/files/c1.2.Bagena.pdf>, ανακτήθηκε στις 07-08-2012.
- Betting, R. V. (2009), "Critical perspectives on the history and philosophy of copyright", *Critical Studies in Mass Communication*, Vol. 9, No. 2, pp. 131-155.
- Borgman, C. L. (2003), *From Gutenberg to the global information infrastructure: access to information in the networked world*. Cambridge, The MIT Press.
- Congleton, R. J. & Yang, S.Q. (2011), "A comparative study of academic digital copyright in the United States and Europe", *Lectures Notes in Computer Science*, Vol. 6966, pp. 216-226.
- Ellis, J. (επιμ.) (2000), *Η διαχείριση των αρχείων*, μετ. Ζωή Οικονόμου, Αθήνα, Τυπωθήτω.
- Ferullo, D. L. (2008), "Major copyright issues in academic libraries", *Journal of Library Administration*, Vol. 40, No. 1-2, pp. 23-40.
- Hull, G. P. (2003), «Copyright Law», *In Encyclopedia of International Media and Communications*, Vol. 1, pp. 333-346.
- Lesk, M. (2004), *Understanding digital libraries*, 2nd ed., Boston, Morgan Kaufmann.
- Rao, S. S., (2003), "Copyright: its implications for electronic information", *Online Information Review*, Vol. 27, No 4, pp. 264-275.
- Rupp-Serrano, K. (1997), "Copyright and fair use: a policy analysis", *Government Information Quarterly*, Vol. 14, No.2, pp. 155-172.
- Schlosser, M. (2009), "Unless otherwise indicated: a survey of copyright statements on digital library collections", *College & Research Libraries*, Vol. 70, No. 4, pp. 371-385.
- Soderberg, J. (2002), "Copyleft vs. Copyright: a Marxist critique", *First Monday*, Vol. 7, No. 3-4, pp. 1-4, διαθέσιμο στο <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/938/860#s5>, ανακτήθηκε στις 31-07-2012.

- Sookman, B., & Glover, D. (2010), "Digital copying and libraries: copyright and licensing considerations", *Feliciter*, Vol 56, No. 1, pp. 14-16.
- Urs, S. R. (2004), "Copyright, academic research and libraries: balancing the rights of stakeholders in the digital age", *Program: electronic library and information systems*, Vol. 38, No 3, pp. 201-207.
- Witten, I. H. & Bainbridge, D. (2003), *How to build a digital library*, New York, Morgan Kaufmann.
- World Trade Organization. (2012), *Overview: The TRIPS Agreement*, διαθέσιμο στο http://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/intel2_e.htm, ανακτήθηκε στις 01-08-2012.